

НАЦИОНАЛНА КОНЦЕПЦИЯ ЗА РЕГИОНАЛНО И ПРОСТРАНСТВЕНО РАЗВИТИЕ

2026 – 2040 г.

ПРИЛОЖЕНИЕ IV

ПРОГНОЗИ, АЛТЕРНАТИВНИ СЦЕНАРИИ И ПРОСТРАНСТВЕНИ МОДЕЛИ ЗА РАЗВИТИЕ НА НАЦИОНАЛНАТА ТЕРИТОРИЯ

1. Пространствени модели

Пространствените модели традиционно се развиват бавно във времето, еволюционно. Те са многопластови и исторически обусловени и са основа и инструмент на политиката и целите за пространствено развитие на страната. Чрез мотивирано избран модел се преследва желаната и реализуема организация на националното пространство, създаваща равни възможности за всички жители, независимо от локализацията им. Това означава координирани интервенции, насочени към териториалните неравенства, към насърчаване на икономическата активност и ефективност, към решаване на социалните и екологични проблеми.

Възприето е, че *пространствените модели* се развиват с *йерархична структура* от 5 нива на селищни центрове, техните зони на влияние и връзките между тях (физически/транспортно-комуникационни и функционални). Динамиката на промените се повишава към по-ниските йерархични нива. Динамиката е най-слаба на национално ниво и най-изявена на ниво „община“.

За постигане относително стабилни населени места в пространствения модел е необходима регионална политика, насочена към публични усилия и ресурси за изграждане на инфраструктури и към поддържане и запазване на системите за публични услуги. Необходимо е добро поддържане и запазване на пространствената цялост на стабилни и удовлетворяващи населението публични услуги – здравеопазване, образование, социални услуги, култура и спорт.

Преминаването към пазарна икономика през последните 35 години оказва влияние в пространственото развитие на България. С вложените значителни публични усилия и ресурси не се постигна желания резултат и обрат. За оптимален резултат, за по-ефективно влияние на процесите в националното пространство е необходимо своевременно пренасочване и преразпределение на публичните ресурси. Незадоволително е използването на мощни инструменти като публично-частни партньорства за развитие на големи и

модерни индустриални паркове, коопериране на общини в предоставяне на публични услуги и други, за получаване на по-висок ефект и ефективност при прилагането им, както и оползотворяване на местни потенциали чрез интегрирани териториални инвестиции.

Моделът на едно пространство по принцип е относително инертен във времето. В АНКПР 2019 г. е констатиран силен поляритет в развитието на общинските територии. Шест години по-късно, в анализа към настоящата концепция (НКРПР 2026 – 2040 г.), се наблюдава задълбочаване на тези неравенствата. Задълбоченият контраст „център – периферия” се наблюдава и на областно ниво. Макар и най-слабо изявиени, неравенствата на регионално ниво затвърждават тезата за дисбаланси в развитието на националното пространство. Този проблем се приема като основно предизвикателство и към него се насочва съответен стратегически пакет при актуализацията на НКРПР 2026 – 2040 г. На тази основа кристализират два основни извода:

- Процесите на пространствена поляризация продължават и то с ускорено движение към *моноцентрични модели* на развитие на всички нива – общинско, областно, регионално, национално;
- Необходим е бърз обрат и пренасочване на процесите, водещи към *полицентрични модели* – на общинско, областно, , регионално и национално ниво. Този подход трябва да осигури запазване енергията на центъра, и *адекватна подкрепа на възможностите* за оползотворяване на ендегенните ресурси на перифериите според тяхната специфика.

„Подкрепена възможност” не означава абсолютизирана/директна намеса на държавата върху желанния процес, а ефективно прилагане на регионална политика, създаваща нови конкурентни центрове за избор на място за инвестиции, за образование, за заетост, за жизнена кариера, за обитаване, за отдих.

С променящите се условия, населението, домакинствата и бизнесът стават все по-гъвкави и високомобилни. Мултилокалността, т.е. *животът на няколко места*, се увеличава. В резултат на което, те търсят нови пространства за жилища, работни места и отдиш.

Проблемите и предизвикателствата, които по настоящем съществуват в условията на необходим климатичен неутралитет и тези които се очакват в прогнозируемото бъдеще, могат да се резюмират както следва:

- разрастването на урбанизираните територии за жилищни,
- обслужващи и производствени дейности;
- изоставяне и неревитализиране на терени и сграден фонд от закрити дейности;
- с налагане *онлайн търговията* на дребно започва освобождаване на търговски и офис площи – риск за поддържане на сградния фонд и обслужващата инфраструктура в центровете на градовете;
- цифровизация, водеща до неочаквано затваряне на производства, но същевременно и отваряне на възможности за нови бизнеси; цифровите форми на комуникация частично заместват директната пространствената близост;
- *атрактивните обществени пространства* се превръщат във все по-съществен фактор за качеството на селищната среда.

Тези процеси продължават да нарастват. Осигуряването на висококачествени бизнес локации се превръща в огромно предизвикателство, а рискът от по-нататъшно разрастване на големите градове се увеличава.

Конфликтните интереси трябва да бъдат внимателно анализирани и претеглени. Впоследствие е необходимо прецизно планиране, за да се сведе до минимум вредното въздействие върху хората, природата и опазването на ландшафта.

На тази основа са възможни следните действия:

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

- Разработване на модел на йерархични нива на пространствено планиране:
 - национално ниво за стратегическо позициониране на центровете на растеж;
 - регионално ниво за свързаност и интеграция;
 - локално ниво за инфраструктура, услуги и качество на живот;
- Пространствено развитие – разширяване развитието на селищната мрежа с адресиране не само в *ивиците на наследените урбанизационни оси*, а приоритизиране на градските възли (първо–трето ниво) в цялата територия на страната, като центрове на концентрация са определени за инвестиции, труд, жилища и услуги, с ясни инфраструктурни и социални политики;
- Инструменти за стратегическо управление на земята – планове за „консервативна“ употреба на земята (намаляване разрастването на урбанизираните територии), стремеж към концепцията за „компактен град“ (град на къси разстояния), за да има по-добър контрол върху по-нататъшното разширяване на градовете, планове за промишлени/бизнес зони (осигуряване на висококачествени бизнес локации), търговски модели и защита на паркова и зелена инфраструктура, насърчаване както реконструкцията на пренебрегвани райони, така и изоставени индустриални и други терени, за предотвратяване на риска от по-нататъшно разрастване на големите градове¹.
- Подобряване на транспортната мрежа:
 - развитие на TEN-T връзки с акцент върху вътрешни връзки и свързаност между градове-центрове;
 - насърчаване на алтернативни модалности (обществен транспорт, велосипеди) и интегрирани маршрутни и тарифни системи, модернизация и разширяване на

¹ София, Пловдив, Варна, Бургас, Стара Загора, Русе, Плевен – вече под 100 хил.д.

транспортните мрежи, техните основни направления, избиране и поддържане на свободни инфраструктурни маршрути за въздушни електропроводи и железопътни линии.

- Устойчивост и климат – координиране на урбанистичното развитие с цел минимизиране на екологичния отпечатък², разширяване на природните зони в градовете, опазването на ландшафта и биоразнообразието, намаляване на пътуванията в пиков час и подобряване на мобилността с ниски емисии.
- Трансгранична координация: създаване по-благоприятни условия за интензивни социално-икономическо сътрудничество и културен обмен (услуги, пазари на труда и инфраструктура), както с прилежащите страни-членки (Румъния и Гърция), така и с останалите – Турция, Сърбия и Северна Македония и адаптация към Шенгенското пространство със свързващи коридори, и с фокусиране върху укрепване на вътрешните връзки в националната територия, както и включване на мрежата от български градове в система от транспортни връзки, обслужваща икономически най-силните метрополиси и региони на ЕС.

Националната територия *вече не е просто периферия и транзитно пространство*, а добре организирано място за бизнес и живеене, част от европейското и на ЕС.

Не последно по значимост, е качеството на „отвореност“ *на пространствените модели* и функционалната им интегрираност с транс-граничните територии и с превръщането на България във външна граница на Шенгенското пространство.

Възприетият в настоящата НКРПР 2026 – 2040 г. подход към националното пространство включва *отдалечаване от идеята за развитие, протичащо само в ивиците на традиционните оси на урбанизация*. Моделът, базиран на идеята за лентово развитие по

² Екологичен отпечатък - измерване на зависимостта на хората от природните ресурси, като се изчислява каква част от околната среда е необходима за поддържане на определен начин на живот.

осите на урбанизация, вече не играе ключова роля. Акцентът вече се измества към *функционалните връзки* между българските центрове на растеж³ и европейската метрополна мрежа. Съвременните предизвикателства пред развитието изискват както определена критична маса от човешки, икономически и социален капитал, така и добре организирано местно пространство. Последното включва добра транспортна и комуникационна свързаност, цялостна система на качествени социални услуги, развити пазари на труда, работеща институционална система (законодателство и администрация), по- висок стандарт на живот.

2. Елементи на пространствената структура

Даденото пространство и съществуващите взаимовръзки в него чрез изучаване предоставят пространствените характеристики и взаимодействия на обектите и явленията. Географското значение за пространството според Golledge (2002)⁴ вече не е само декларативно събиране и представяне на факти за природата и обществото, а представлява когнитивен процес на „познаване и изясняване на отношенията между обектите, подреждане, организация, разпределение, структура, форма, йерархия, разстояние, посока, ориентация, регионализация, категоризация, референтна рамка, географска асоциация и т.н., и същностното им обвързване в теории и обобщения“. Това изисква разработването на нови данни, на нови методи за анализ, интерпретация и представяне, на нови източници и видове информация. В този смисъл представените понятия за пространството са в основата на изследвания на пространствено-времевите аспекти и получаването на нова информация за обектите и явленията протичащи на съответната територия.

³ <https://ime.bg/articles/ikonomicheskite-tsentrove-v-bylgariya-2023-rezyume/> – Икономическите центрове в България – 2023. Най-изявените сред общо 16 са София, Пловдив, Варна, Стара Загора, Русе и Бургас.

⁴ Golledge, R. G. (2002) The nature of geographic knowledge. – Annals of the Association of American Geographers, 92 (1), pp. 1-14.

Различните пространствени модели и теории за организация на пространството отразяват възгледите относно факторите за пространствена организация, доминиращи през различните етапи на общественото развитие.

Пространственият модел за развитие на националната територия синтезира различни слоеве с информация, функции, процеси и приоритетни елементи от различни йерархични нива в единна динамична във времето система. Елементите на пространствената макроструктура могат да се систематизират в три основни групи:

- „*площни обекти*“ – различни видове територии и зони;
- „*линейни обекти*“ – мрежи и оси на развитие;
- „*точкови обекти*“ – населени места, центрове на растеж, обекти и комплекси на различни функционални системи.

Площните обекти са няколко вида територии, определени по различни признаци – според степента на урбанизация (силно, средно и слабо урбанизирани), според специфичните си характеристики (крайбрежни, гранични, планински, с концентрация на НКН и атрактивни ландшафти), територии в риск (природни, икономически, демографски). Териториите със специфични характеристики и тяхната типология зависят от целите на съответните програми и стратегии, за които се изготвят. Определени са на основата на адаптирани за мащабите и характеристиката на страната групи от критерии. В тази група попадат и *териториите на агломерационните ареали* – в процес на формиране, функциониращи, в процес на затихване и новосформирани (предимно на основата на развитието на туризма и отдиха). На базата на подробни данни от преброяванията през 2011 г. и 2021 г. и според утвърдена от Евростат методика НСИ е разработило два модела според двете преброявания, определящи обхвата на урбанизирани центрове и техните агломерационни ареали ⁵

⁵ Териториални типологии 2024, НСИ

Линейните обекти обхващат мрежите на пътна и други технически инфраструктури, водни течения, урбанистични оси, културни и зелени коридори. Това са важните връзки на територията на страната между макроструктурните елементи и между отделните обекти с национална и регионална значимост. Те формират главните и второстепенните оси на развитие, свързвайки населените места, обектите на туризма, културното и природно наследство, обекти на социалната инфраструктура.

Точковите обекти са населените места (класирани по йерархични нива според големината и ролята им в полицентричната система), важни обекти на транспортната, техническата, туристическата, културната и социалната инфраструктура, уникални обекти на НКН със световно, регионално и национално значение. Към точковите обекти спада и особената категория под названието „портали” (“gateways”), маркиращи главните входи към страната (Бургас, Варна, Русе, Видин).

Полюсът на развитие има обаче капацитета да провокира взаимодействие между икономическата и социалната структура, чийто ефект е да увеличава комплексността на цялата икономическа и социална система и да разширява своите многомерни резултати и доходи и има поле на влияние.

Полюсът на растеж е един център, който има капацитета да предизвика растеж в друг един център, като се опира на еволюцията на икономиката, в която има балансиран растеж и в чийто потенциал е включена инвестиция. Такива центрове могат да се развият при модела „развит полицентризм”.

Теоретичната постановка за пространствените модели за развитие на националната територия разглежда три възможни сценария/варианта - ограничен, умерено развит и силно развит полицентризм. Най-подходящ за страната продължава да се приема моделът на умерения полицентризм, който отговаря и на постановките за пространствено развитие на европейското пространство. Застъпва се постановката за полицентризм.

Основната цел на Концепцията е превъзможване продължаващо развитие на селищната мрежа към моноцентризъм, чрез стимулиране на развитието ѝ към умерен полицентризъм, и в далечна перспектива за доближаване към развит полицентризъм.

В целевия пространствен модел като основа се приема провеждането на координирано и интегрирано планиране на всички сектори с териториални проекции – икономика, инфраструктури, обитаване, екология, публични услуги. Оптималният желан пространствен ред може да се постигне с устройствено паниране, но в пълен синхрон и съгласуваност с икономическото, социалното и екологичното планиране. Прилагането и резултатите от НКРПР 2026-2040 не планира ресурси, а мерки. Тези мерки ще се реализират с ресурсите на секторните програми, върху които НКРПР ще окаже въздействие, като ги насочва и координира териториално.

Обхватът на НКРПР 2026 – 2040 г. е цялата национална територия, както и при НКРПР Актуализация 2019, като третира само *национално значими* компоненти - територии, обекти, процеси. Документът отделя основно внимание на населените места, носители на приоритетите на националната политика за пространствено развитие, т. ч. на градовете, и на по-големите села, носители на заряда в полицентричната селищна мрежа и изпълнители на ролята на центрове за публични услуги в селски райони.

За нуждите на Концепцията е възприета териториална типология на градивни единици на националното пространство.

Основната градивна единица в *макропространствената структура* на националната територия се формира от *териториален модул* – общината. Чрез групиране на общини се определят райони и територии със специфични териториални характеристики (*централни и периферни, силно, средно и слабо урбанизирани, развити и изоставащи, крайбрежни, гранични, планински и др.*). Номенклатурата на районите със специфични характеристики е отворена и се формира от характера и целите на планираните намеси.

Най-малката градивна единица от териториална типология в настоящата концепция са *по-дребни териториални модули - земища и групи от поземлени имоти* с обща характеристика. Това се прави с цел да се делимитират ареали, които не се затварят в административните граници на общините, а същевременно имат важно значение в пространственото развитие на страната – значим потенциал от различен характер, висока природна или културна стойност, висока степен на застрашеност от природни бедствия (наводнения, свлачища и др.).

В настоящия документ се използва европейската методика за определяне на степента на урбанизация:

- *Силно урбанизирани общини (централни)* – на големи градове, при които над 50% от населението е концентрирано в населени места над 50 хил. жит. или общините са с център град над 50 хил. жит. Такива са 16 общини с центрове големи градове;
- *Средно урбанизирани общини (междинни)* – на средни градове, при които над 50% от населението живее в населени места от 5 до 50 хил. жит. или общините са с център град от 5 до 50 хил. жит. Такива са 96 общини с центрове средни и малки градове;
- *Слабо урбанизирани общини (периферни)* – на малки градове или села, при които над 50% от населението живее в населени места под 5 хил. жит. или общините са с център град под 5 хил. жит. Такива са 153 общини с центрове много малки градове и села.

Тези три типа покриват цялата национална територия. Приема се още, че националната територия се разглежда и на слоеве. В зависимост от планираните цели и мерки, върху този основен слой се наслагват районите със специфични характеристики. Друг слой формират например неурбанизираните природни територии за съхраняване на екологичното равновесие и биоразнообразието. Третият слой цели подпомагане със социална насоченост заемат съсредоточията на общини в критично социално-икономическо състояние. *Осите и зоните за подпомагане на интензивния растеж* формират слой с предложенията за

балансиране на пространствения модел. Системата от слоеве е обширна и съответства на предложените мерки в стратегическия пакет на Концепцията.

Природните територии заемат части и от трите основни типа територии – силно, средно и слабо урбанизирани. В Концепцията, природните територии са определени като територии за превантивна защита и консервиране в заварения им начин на земеползване.

В тях са включени защитените територии, опазвани по силата на Закона за защитените територии и защитените зони по Натура 2000, опазвани по силата на Закона за биологичното разнообразие. Към тях принадлежат и други територии без населени места, заети от гори, разположени във високите части на планините, край реки, край морето, части от акваторията.

„Носещият скелет” на пространствения модел се формира от големите градски центрове с национално и наднационално значение от мрежата на европейските градове (MEGA, FUA) с формиращите се към тях урбанизирани центрове (ядра) и агломерационни ареали, национални курорти, големите промишлени съсредоточия (икономически центрове), обектите на сигурността и отбраната, както и свързващите урбанистични коридори или оси на развитие.

Градовете-центрове от високо йерархично равнище оказват влияние във функционално и в пространствено отношение на съседни населени места и по този начин започват да формират полета на влияние или *агломерационни образувания от типа FUA*⁶.

В зависимост от степента на развитост и достигнатото йерархично равнище на центъра се определя и възможността за формиране на *урбанизиран център (ядро) и агломерационен ареал*. *Ядрото* на големия град-център се явява функционална и пространствена околна „градска зона“, чието местно население пътува до работата в центъра, като тази зона може

⁶. Целта на Евростат е да определи район, от който значителен дял от жителите пътуват до града, концепция, известна като „функционален градски регион“ (FUA).

да се определи тясно интегрирана от гледна точка на заетостта, обучението и вече по-екологосъобразно обитаване и определени видове обслужване, като тя привлича и население от центъра и други населени места за обитаване. Функционалната градска зона (FUA), известна преди като по-голяма градска зона се състои от град и неговата зона за пътуване до работа, която е съседна зона от пространствени единици-селища, в които най-малко 15% от заетите жители работят в града. Евростат коригира границите на FUA към административните граници, които се доближават до функционалната градска зона⁷.

В полето на влияние или в агломерационното образувание – агломерационен ареал се наблюдава взаимообвързаност на града-център и съседните населени места и тази обвързаност е както функционална, така и пространствена. *Агломерационните образувания (агломерационен ареал)*, когато включват териториите на общини или части от общини, те също са обвързани териториално и функционално. Агломерационните образувания – агломерационен ареал са обект на пространственото и регионалното планиране.

Инфраструктурните елементи на пространствения модел са обекти и мрежи на транспортната, водостопанската, енергийната и съобщителната инфраструктура с национално, регионално и европейско значение – автомагистрала, летища, пристанища, скоростни ж.п. линии, газопроводи, нефтопроводи, електропроводи и др., както и коридорите на основната и разширената TEN-T мрежа.

Осите на урбанистично развитие са полицентрични линейни зони, формирани при интегрирането на полюсите на развитие (големите и средни градове) с транспортно-комуникационната мрежа на страната. В общата трансевропейска транспортна мрежа,

⁷ През 2004 г. ОИСР публикува първото картографиране на държавите членки на Европейския съюз, включително членовете на ЕАСТ. ОИСР въведе разграничение между четири класа функционални градски райони, въз основа на размера на населението: малки: с население между 50 000 и 200 000; средни: от 200 000 до 500 000; метрополни: от 500 000 до 1,5 милиона; големи метрополни райони: над 1,5 милиона. Някои райони бяха изключени от класификацията по технически причини и проблеми с дефинициите, като например съвпадението между метрополни и градски райони.

България присъства със сегменти на две от пресичащите територията ни направления. Осите на урбанистично развитие не са свързани само и единствено с транспортните коридори. Тези оси съвпадат и с културните коридори в Югоизточна Европа, които обвързват едни от най-ценните културни паметници в България. Някои от тези римски пътища са пътища на миграциите и важни биокоридори като например *Via Pontica* и *Via Aristotelis*. Те налагат поредица от ограничения за опазване на птиците и местообитанията, но същевременно са валоризиращ се обект на орнитоложки туризъм. Така мрежата от урбанистични коридори, традиционно формираща оси на развитие, се обогатява с още функции – културни, „сини“ и „зелени“ връзки.

Елементи на културното наследство са териториите с културно-исторически обекти и ценности, определени съгласно Закона за културното наследство – наземни, подземни и подводни археологически обекти и резервати, исторически, етнографски и архитектурни обекти и комплекси, образците на парковото изкуство и ландшафтната архитектура, индустриалното наследство в т.ч. културните коридори и територии със съчетание на културно и природно наследство, с натрупване на съхранени материални и нематериални/духовни ценности.

НКРПР 2026 – 2040 г. третира равностойно всички посочени елементи на пространствената структура с национално значение, но основният естествен акцент са елементите на урбанистичната структура, повлияна в различна степен от икономически, социални и екологични фактори и политики. Средоточията на антропогенните функции са урбанизираните среди и най-вече градовете-центрове. Планираните въздействия и ресурси, както на регионалната, така и на секторните политики, са насочени предимно към тях.

3. Избор на урбанистичен модел и сценарий за урбанистично развитие

Мотивираният избор на урбанистичен модел и съответен сценарий за урбанистично развитие представлява ядрото на НКРПР 2026-2040. Чрез него се създава база за целеполагане, трасират се насоките за координация на всички секторни политики с отношение към територията.

Изборът се предхожда от представяне на алтернативни сценарии и съответните пространствени модели. Сценарийният подход е утвърден метод в прогнозиране и насочване на пространственото развитие в ЕС. В НКРПР се проследява развитието от „краен моноцентризъм“ към „краен полицентризъм“, преминавайки през междинния модел на „умерен полицентризъм“. Оценката към 2025 г. показва, че въпреки заложената в предходните стратегически документи цел за полицентрично развитие, реалните процеси продължават да се характеризират със силна концентрация на население, икономическа активност, инвестиции, услуги и иновационен капацитет в ограничен брой големи градски центрове, най-вече в столицата. Това потвърждава необходимостта моделът на умерен полицентризъм да остане водеща цел на НКРПР 2026–2040 г. Постигането му изисква последователно прилагане на политиките за икономическо, социално и териториално сближаване, подкрепа за центровете от второ и трето йерархично ниво, развитие на функционалните им зони, подобряване на транспортната и цифровата свързаност и намаляване на междурегионалните и вътрешнорегионалните различия.

Изборът на желан и реализуем модел е в значителна степен обусловен от разбирането за полицентричността като ключов инструмент на кохезионната политика и съответните цели за намаляване на регионалните и вътрешнорегионалните неравенства. Колкото по-развит полицентричен модел покрива територията, толкова по-малки и по-лесно преодолими са териториалните дисбаланси.

НКРПР 2026–2040 г. ревизира предложените през 2019 г. модели за пространствено развитие, като проследява промените, настъпили в йерархичната система от градове-центрове под въздействието на основните урбанистични фактори.

Модел „Исходно състояние 2025“

Този модел съдържа ревизираната през 2025 г. *йерархична система от градове-центрове* и техните функционални ареали (FUA):

1-во ниво

Столицата София - център с европейско значение за националната територия. Към 2021 г. е 14-ти по големина (1 183 454 жители) сред градовете в ЕС. Попада в списъка на метрополните райони на Европа. Отстоява националната позиция на най-мощен притегателен център за чуждестранни инвестиции и иновации. Главен център в пространствения модел на селищната мрежа.

2-ро ниво

На ниво 2 са 6 големи градове - центрове с национално значение за територията на районите. Това са Пловдив, Варна, Бургас, Русе, Плевен и Стара Загора. Освен ролята си на регионални центрове, тези градове са сред най-атрактивните дестинации за инвестиции. В периода 2019 – 2025 г. не са настъпили промени, налагащи преразглеждане на йерархичната им принадлежност. Балансът на населението за периода между двете последни преброявания (2011 и 2021 г.) е отрицателен за всички центрове от групата. Най-голям спад се наблюдава в гр. Русе (-16.6%) и Плевен (-13.9%), като гр. Плевен попада под 100 хил. жители и формално вече отпада от категорията „големи градове“. Въпреки намаляващата демографска маса, градовете от този ранг попадат в различни престижни класации за атрактивни инвестиционни дестинации. В последното издание на Financial Times за

европейските градове и региони на бъдещето – 2024 г.⁸, гр. Стара Загора получава три престижни класации в топ 10 – пето място в категория „Най-обещаващи микро-европейски градове на бъдещето“, второ място в категорията „Малки европейски региони на бъдещето 2024 по отношение на ефективност на разходите“. В тази класация, трето, пето и шесто място заемат съответно Бургас, Варна и Пловдив. Третата класация, в която Стара Загора е отличена, е „Малки инвестиционни региони на бъдещето 2024“, които прилагат стратегии за насърчаване на чуждестранните инвестиции. Сред класираните в тази категория са градове от Ирландия, Германия, Нидерландия, Швейцария. Признатата наднационална значимост на българските центрове от ниво 2 е допълнителен аргумент за утвърждаване на позицията им като основни балансори в полицентричната структура на селищната мрежа.

3-то ниво

В трето ниво попадат средни градове - центрове с регионално значение за територията на областите (20 областни центрове) и 8 други изявени градове с ключови позиции в селищната мрежа – общо 28 бр. Областните центрове са Видин (3+), Монтана, Враца, Ловеч, Габрово, В. Търново (3+), Търговище, Разград, Шумен, Силистра, Добрич, Сливен, Ямбол, Хасково, Кърджали, Смолян, Пазарджик, Перник, Кюстендил и Благоевград. При предишната оценка (2019 г.) за 8 от градовете-областни центрове (Видин, Габрово, В. Търново, Шумен, Добрич, Хасково, Пазарджик и Благоевград) са отчетени потенциални възможности за изкачване до 2-ро ниво при стимулирано/подпомогнато бъдещо развитие. При ревизията от 2025 г. не се установяват достатъчно устойчиви демографски и икономически основания за преминаване на посочените областни центрове към второ йерархично ниво. Въпреки това те запазват значението си като центрове от трето ниво и следва да бъдат подкрепяни чрез политики за укрепване на регионалните функции, подобряване на достъпа до услуги, развитие на икономическа активност и засилване на

⁸ <https://invest.starazagora.bg/en/news-and-events/stara-zagora-has-been-awarded-in-three-prestigious-categories-in-the-classification-of-fdi-intelligence-edition-of-the-financial-times-for-european-cities-and-regions-of-the-future-2024/>

връзките с прилежащите им територии. Същевременно принадлежността на Видин и Благоевград към западната меридиална ос, както и на Велико Търново – към централната меридиална ос, налага съхраняване на позицията им в групата на 10-те основни центъра в структурата на изходния пространствен модел.

От останалите 8 града, които не са областни центрове, но са причислени към центровете от ниво 3, през 2019 г., само Свищов и Казанлък са покривали критериите за групата, а останалите 6 са попадали в по-долното ниво, но са демонстрирали потенциал за изкачване. Това са Горна Оряховица (4+), Димитровград (4+), Асеновград (4+), Карлово (4+), Дупница (4+) и Петрич (4+).

Таблица 1 Градове-центрове от ниво 3 – ревизия 2025 г.

ЕКАТТЕ	Центрове ниво 3	ниво	Население		спад население
			2011 г.	2021 г.	
04279	гр. Благоевград	3+	70 881	62 534	-11.8%
10447	гр. Велико Търново	3+	68 783	58 507	-14.9%
10971	гр. Видин	3+	48 071	35 784	-25.6%
12259	гр. Враца	3	60 692	50 666	-16.5%
14218	гр. Габрово	3	58 950	45 940	-22.1%
72624	гр. Добрич	3	91 030	73 895	-18.8%
40909	гр. Кърджали	3	44 532	40 659	-8.7%
41112	гр. Кюстендил	3	44 532	35 888	-19.4%
43952	гр. Ловеч	3	36 600	28 767	-21.4%
48489	гр. Монтана	3	43 781	37 653	-14.0%
55155	гр. Пазарджик	3	71 979	55 716	-22.6%
55871	гр. Перник	3	80 191	68 259	-14.9%
61710	гр. Разград	3	33 880	29 107	-14.1%
66425	гр. Силистра	3	35 607	28 466	-20.1%
67338	гр. Сливен	3	91 620	80 467	-12.2%
67653	гр. Смолян	3	30 642	25 555	-16.6%
73626	гр. Търговище	3	37 611	33 401	-11.2%

ЕКАТТЕ	Центрове ниво 3	ниво	Население		спад население
			2011 г.	2021 г.	
77195 гр. Хасково		3	76 397	65 829	-13.8%
83510 гр. Шумен		3	80 855	67 971	-15.9%
87374 гр. Ямбол		3	74 132	61 766	-16.7%
00702 гр. Асеновград		4+	50 846	45 943	-9.6%
16359 гр. Горна Оряховица		4+	31 863	26 389	-17.2%
21052 гр. Димитровград		4+	38 738	31 994	-17.4%
68789 гр. Дупница		4+	33 519	27 603	-17.6%
35167 гр. Казанлък		3	47 325	42 208	-10.8%
36498 гр. Карлово		4+	23 075	19 853	-14.0%
56126 гр. Петрич		4+	28 902	26 435	-8.5%
65766 гр. Свищов		3	30 157	18 385	-39.0%

Източник: НСИ, обработка на НЦТР

При ревизията през 2025 г., определените с толеранс при предходното подреждане 6 града от III-то ниво (Горна Оряховица, Димитровград, Асеновград, Карлово, Дупница и Петрич) не защитават по категоричен начин отредената им позиция в ниво 3, но шансът им да я отстоят се запазва и за периода до 2040 г. За да останат на това ниво, те следва да получат косвена или пряка подкрепа. В този контекст, не следва да се подминава факта, че Свищов (ниво 3) изпитва демографски срив (с рекорден спад от 39% за 10 г.), съпътстван от криза в местната икономика и висшето образование. И в този случай, стратегическото местоположение и шансовете за възходящо развитие при изграждане на прилежащи инфраструктури (мост над р. Дунав и АЕЦ Белене), са мотиви за запазване на високата структурна позиция и на Свищов.

4-то ниво

Предпоследното стъпало в опорната мрежа от центрове е изградено от 90 малки (10-30 хил. д.) и много малки (под 10 хил. д.) градове. Те са с *микрорегионално значение за територията на групи общини* (бивши околии). Разположени са почти равномерно – както

в националната територия, така и в районите от ниво 2. Над 18% от тях (17 бр.) са под считаната критична граница от 5000 човека (при 14 бр. през 2019 г.), но фактът, че обслужват не само собствената си територия, а и тази на съседни общини, прави ролята и позицията им стратегическа за *жизнеността на перифериите* в пространствения модел на селищната мрежа. Общата тенденция към трайно намаляване на населението в страната не се използва като основен показател и при ревизията на това ниво. Затова позиционирането им в четвъртото ниво се запазва, но под условието да бъдат подкрепени с публични ресурси, за да не бъдат загубени опорни центрове от това ниво. Запазването на всичките 90 центъра от това ниво ще означава и запазване на пространствената цялост⁹ на мрежата от публични услуги в националната територия. Разпределението на градовете от 4-то йерархично ниво по райони е както следва:

Таблица 2: Центрове от ниво 4 по райони, 2025 г.

ЕКАТТЕ	Центрове ниво 4	нас. 2021	спад от 2011	ЕКАТТЕ	Центрове ниво 4	нас. 2021	спад от 2011
<i>Северозападен район - 16 бр.</i>				<i>Северен централен район - 11 бр.</i>			
03366	Белене	6 533	-23.2%	07603	Бяла	6 659	-21.3%
03616	Белоградчик 5+	4 080	-21.1%	23947	Дряново	5 800	-21.4%
03928	Берковица	10 191	-24.3%	24030	Дулово	5 795	-11.4%
07702	Бяла Слатина	9 248	-17.6%	27190	Елена 5+	4 580	-18.3%
37376	Кнежа	9 949	-5.2%	32874	Исперих	7 424	-17.3%
37798	Козлодуй	11 072	-15.2%	40422	Кубрат	5 855	-20.7%
40525	Кула 5+	2 394	-25.8%	44793	Лясковец	7 010	-14.8%
43236	Левски	7 649	-22.5%	55052	Павликени	8 589	-19.5%
44238	Лом	16 842	-25.2%	65927	Севлиево 4+	17 807	-21.5%
44327	Луковит	7 743	-13.6%	73403	Трявна	7 396	-21.5%
47714	Мездра	8 891	-18.6%	73496	Тутракан	7 040	-18.5%
51723	Никопол 5+	2 359	-26.0%				
54020	Оряхово 5+	3 868	-23.1%	<i>Югоизточен район - 15 бр.</i>			

⁹ Под „пространствена цялост“ се разбира покритие на цялата национална територия с равностойно достъпни публични услуги. Наличието на „бели полета“ (зони без такъв достъп) означава, че съответната система няма „пространствена цялост“.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 -

ЕКАТТЕ	Центрове ниво 4	нас. 2021	спад от 2011	ЕКАТТЕ	Центрове ниво 4	нас. 2021	спад от 2011
72343	Тетевен	7 850	-19.9%	Центрове ниво 4		нас. 2021	спад от 2011
73198	Троян 4+	17 667	-16.6%	00151	Айтос	17 764	-11.3%
80501	Червен бряг	10 788	-15.9%	36525	Карнобат	15 249	-18.1%
<i>Североизточен район - 10 бр.</i>				51500	Несебър	11 236	10.8%
				57491	Поморие	12 329	-9.2%
Центрове ниво 4		нас. 2021	спад от 2011	67800	Созопол 5+	4 022	-6.8%
02508	Балчик	9 310	-19.8%	17974	Средец	7 881	-13.1%
14711	Генерал Тошево	5 698	-17.8%	48619	Царево	5 506	-9.3%
72271	Тервел 5+	4 670	-23.0%	46663	Малко Търново	1 658	-32.2%
35064	Каварна	10 507	-9.0%	27382	Елхово	8 944	-15.2%
20482	Девня	6 616	-17.4%	39030	Котел 5+	4 879	-15.9%
58503	Провадия	10 343	-22.0%	51809	Нова Загора	16 836	-25.2%
58222	Велики Преслав	5 945	-22.7%	72165	Твърдица	5 571	-1.7%
52009	Нови пазар	10 383	-13.5%	18280	Гълъбово	7 062	-14.3%
53535	Омуртаг	5 266	-30.9%	61460	Раднево	10 597	-17.6%
57649	Попово	13 076	-16.4%	81414	Чирпан	13 151	-15.3%
<i>Южен централен район - 20 бр.</i>				<i>Югозападен район - 18 бр.</i>			
Центрове ниво 4		нас. 2021	спад от 2011	Центрове ниво 4		нас. 2021	спад от 2011
10450	Велинград	20 258	-10.4%	02676	Банско	9 062	0.5%
20465	Девин	5 613	-20.5%	05815	Ботевград 4+	18 948	-6.9%
31111	Златоград	5 865	-18.3%	06286	Брезник 5+	3 617	-12.3%
32024	Ивайловград 5+	2 980	-20.3%	17395	Гоце Делчев 4+	17 888	-6.9%
39970	Крумовград 5+	4 962	-2.1%	27303	Елин Пелин	6 600	-3.1%
46045	Мадан 5+	4 884	-15.7%	27632	Етрополе	9 488	-7.8%
48996	Момчилград	7 195	-8.1%	31044	Златица 5+	4 327	-14.9%
55302	Панагюрище 4+	15 692	-10.8%	32901	Ихтиман	12 798	-2.0%
56277	Пещера	12 870	-23.1%	38902	Костенец	5 966	-12.9%
59080	Първомай	11 513	-13.7%	38978	Костинброд	11 935	-2.1%
62004	Ракитово	6 997	-13.9%	56407	Пирдоп	6 590	-12.0%
62075	Раковски	14 924	-1.7%	61577	Радомир	11 921	-17.8%
65677	Свиленград	16 797	-7.3%	61813	Разлог	11 210	-6.3%
66264	Септември	6 202	-21.2%	65231	Самоков 4+	24 516	-7.8%
68080	Сопот	7 470	-14.7%	65334	Сандански 4+	24 061	-8.4%

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

ЕКАТТЕ	Центрове ниво 4	нас. 2021	спад от 2011	ЕКАТТЕ	Центрове ниво 4	нас. 2021	спад от 2011
51980	Стамболийски	10 028	-13.6%	65869	Своге	7 151	-13.4%
72761	Тополовград 5+	4 622	-17.3%	67372	Сливница	7 028	-8.3%
77181	Харманли	16 003	-13.9%	73273	Трън 5+	2 190	-10.4%
77270	Хисаря	6 127	-14.0%				
80371	Чепеларе 5+	4 300	-20.1%				

Източник: НСИ, обработка НЦТР

При Актуализацията на НКПР през 2019 г. са били определени 7 града, които стабилно са отстоявали позицията си и които под условие (при благоприятно развитие на водещите функции и стимулиращо външно въздействие) биха могли да се изкачат в йерархията от центрове в по-далечно бъдеще. Това са: Сандански (туризъм, ТГС), Гоце Делчев (текстил, дървообработка, храни, ГКПП Илинден), Ботевград (TEN-T пътен възел), Самоков (туризъм), Троян (диверсифицирана, стабилна икономика), Севлиево (индустрия, логистика), Панагюрище (индустрия, медодобив – „Асарел Медет“). Ревизията от 2025 г. потвърждава оценката (4+) и шансът на тези градове да се изкачат в центровата йерархия на селищната мрежа.

На другия полюс в тази група са градовете, поставени на четвъртото ниво с известен толеранс. С оценка (5+) са градовете под 5 000 жители към 2021 г. – Крумовград, Мадан, Котел, Тервел, Тополовград, Елена, Златица, Чепеларе, Белоградчик, Созопол, Оряхово, Брезник, Ивайловград, Кула, Никопол, Трън и Малко Търново. Много от тях са застрашени да загубят над-общинските си функции и се нуждаят от външна намеса, за да отстоят важната си роля. В най-критична позиция са Кула (2 394 д.), Никопол (2 359 д.), Трън (2 190 д.) и Малко Търново (1 658 д.), които освен малката си демографска маса, се характеризират и с географска отдалеченост и затруднен достъп на крайгранични селища.

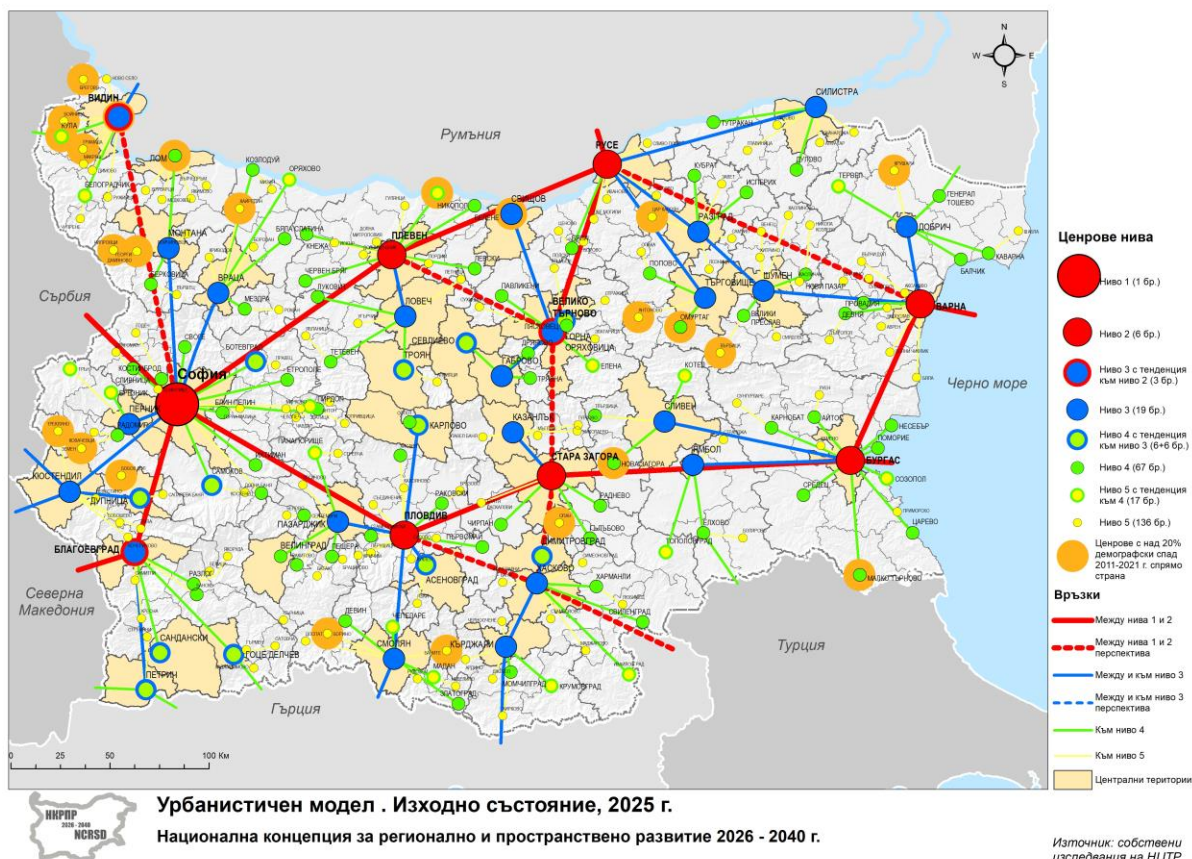
В допълнение, при ревизията през 2025 г. е отчетен нов показател – „спад на населението с над 20% за 10-годишен период“. Счита се, че такъв темп е критичен и засегнатите общини

се нуждаят от неотложни целенасочени мерки. По този показател, в групата от ниво 4 са отчетени общо 22 общини, като най-много са в СЗР (7 бр.), следван от ЮЦР (5 бр.).

5-то ниво

Периферията на селищната мрежа се формира от *петото ниво* общински центрове. В тази група са останалите *140 много малки градове* (97 бр.) и *села* (43 бр.), обслужващи територията на собствените общини. Подобно на предходната група, и тяхната демографска маса намалява прогресивно – средно над 10%. Изключение правят градовете Божурище (в близката зона на влияние на София) и Летница. Селата – центрове с положителен прираст са Черноочене, Гърмен, Руен и Горна Малина. В долната част на класацията по този демографски показател стоят 23 града и 16 села с над 20% отрицателен прираст. Градовете Грамада и Антоново, заедно със селата Борино, Бойница и Г. Дамяново губят по над 30% от населението си в проследения период 2011 – 2021 г.

Фигура 1. Урбанистичен модел. Изходно състояние, 2025 г.

Източник: Публични данни, собствени анализи на НЦТР

При възприетата йерархична система от градове-центрове, всеки център от по-горно ниво изпълнява и функциите на център от по-ниските нива. Териториалните ареали на влияние на градовете-центрове от петте йерархични нива съвпадат съответно с границите: на община при 5-то ниво, на група общини при 4-то ниво, на област при 3-то ниво, на регион при 2-ро ниво, на страната при 1-во ниво.

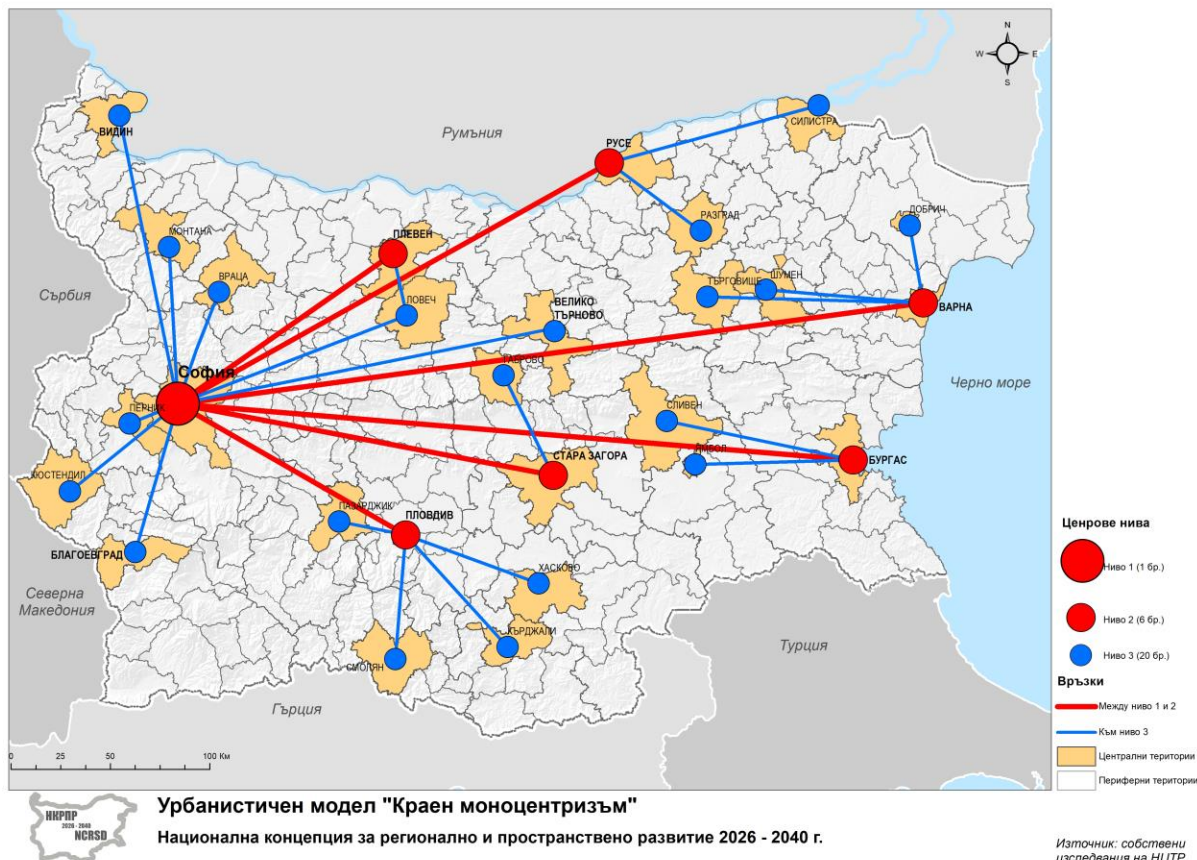
В заключение, моделът „Изходно състояние 2025 г.“ потвърждава тенденцията към моноцентризъм по отношение на София, установена и през 2019 г. През 2011 г. София е с

население 1 202 761 д., а шестте големи града – с 1 268 162 д. Тогава София е по-малка с над 65 хил. д. Десет години по-късно, през 2021 г., София е с 1 183 454 д., а групата на шестте – 1 159 441 д. София вече е по-голяма от другите шест с над 24 хил. д. Общността на шестте е съизмерима с лидера и по функции - икономически принос, развитие на науката, висшето образование, здравеопазването, изкуството и културата. Но както и при населението, нейната мощ и влияние постепенно намалява, за разлика от това на столицата. Налице са категорични признаци за движение към нежеланата посока – към моноцентризъм.

Ролята на балансори на големите градове в сегашните шест и бъдещите 4 района, играят средните градове от по-ниското, 3-то ниво, смекчавайки негативите от ефекта „център-периферия“.

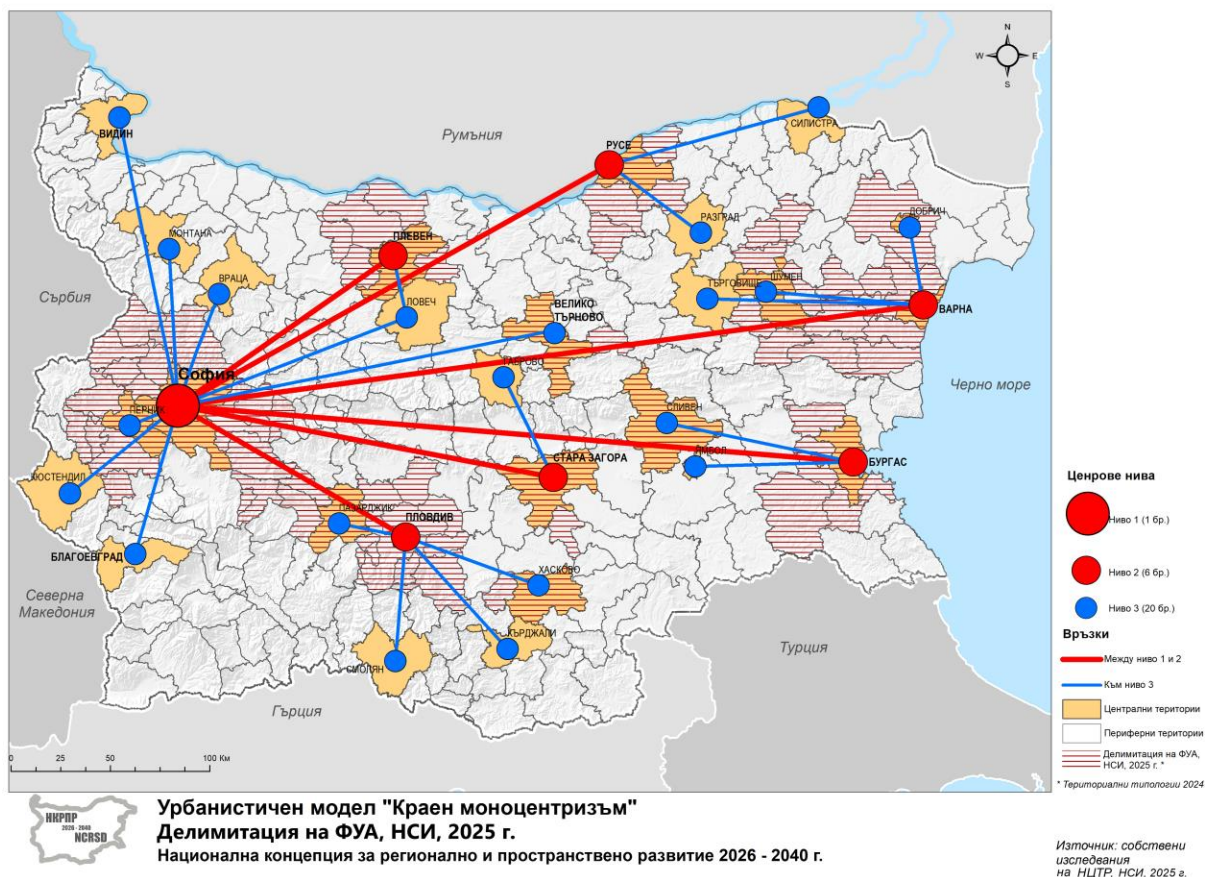
Модел „Краен моноцентризъм“

Фигура 2 Урбанистичен модел „Краен моноцентризъм“

Източник: Собствени анализи на НЦТР

Фигура 3. Урбанистичен модел „Краен моноцентризъм“ Делимитация на ФУА, НСИ, 2025 г.

Източник: Собствени анализи на НЦТР, НСИ, 2025 г.

Изминалият период 2019–2025 г. от актуализацията на НКПР през 2019 г. е твърде кратък за категорична оценка на всички настъпили промени. Въпреки това наличните данни за социално-икономическите различия на регионално, областно и общинско ниво показват, че процесите на концентрация в ограничен брой големи градски центрове остават силно изразени. Тази констатация не отменя, а обосновава необходимостта моделът на умерен полицентризъм да остане цел на НКПР 2026–2040 г. и да се подкрепи чрез политики за

сближаване, развитие на центровете от второ и трето ниво, укрепване на функционалните връзки и намаляване на междурегионалните и вътрешнорегионалните различия.

В потвърждение на казаното съпоставени урбанистичният модел „Краен моноцентризъм“ и делимитацията на ФУА на НСИ по данни от преброяване 2021 г. доказват, че *настоящият урбанистичен модел продължава да се развива в посока към моноцентризъм.*

Таблица 3: Модел „Краен моноцентризъм“ – шест региона

Йерархично ниво	Общ брой центрове	Региони					
		СЗР	СЦР	СИР	ЮИР	ЮЦР	ЮЗР
1	1	0	0	0	0	0	1
2	6	1	1	1	2	1	0
3+	3	1	1	0	0	0	1
3	17	3	3	3	2	4	2
4+	12	1	2	0	0	6	3
4	67	11	9	9	13	14	11
5+	17	4	1	1	2	6	3
5	136	30	18	20	12	28	28
Общ брой центрове	261	51	36	34	32	56	52
Общ брой общини	265	51	36	35	33	58	52

Източник: НЦТР

При този модел от първо ниво център имаме само в Югозападния район и това е София В четирите района -Северозападен, Северен централен, Североизточен и Южен централен са разположени по един център от 2-во ниво и в Югоизточен район два центъра от 2-ро ниво. Шест центъра от 3-то ниво гравитират към първо ниво София и те са от Северозападния (Видин, Монтана, Враца) и Югозападния район (Перник, Кюстендил, Благоевград). Центрове балансори от 3-то ниво гравитират: към Пловдив- 4 (Хасково, Кърджали, Смолян, Пазарджик), към Бургас- 2 (Сливен, Ямбол), към Варна- 3 (Добрич, Шумен, Търговище). Към център Стара Загора гравитира само 1 център от 3-то ниво- Габрово. Към по-слабите два центъра Русе и Плевен гравитира по 1 център от 3-то ниво и това са съответно Разград и Плевен. По един център от ниво 3+ има в районите Северозапад,

Северен централен и Югоизточен. Това са центровете, на които се дава шанс за развитие (Видин, Велико Търново и Благоевград).

Таблица 4: Модел „Краен моноцентризъм“ – четири региона

Йерархично ниво	Общ брой центрове	Региони			
		Северен	Източен	Южен	Столичен
1	1	0	0	0	1
2	6	2	2	2	0
3+	3	2	0	1	0
3	17	7	4	6	0
4+	14	4	0	10	0
4	67	22	17	28	0
5+	17	5	3	9	0
5	136	50	24	62	0
Общ брой центрове	261	92	50	118	1
Общ брой общини	265	92	50	120	1

Източник: НЦТР

При разделянето на страната на четири региона в Северен регион ще има два от 2-ро и два от 3+ ниво, в Източен – два от 2-ро ниво, в Южен – два от 2-ро ниво и един 3+ ниво, София – един център от 1-во ниво. При четири района центровете от 1-во до 3-то ниво включително формират централните територии и те са общо 29 бр. Останалите центрове от 4-то до 5-то ниво включително 232 бр. остават във вътрешната и външна периферия.

При теоретично допускане, този модел/сценарий би се реализирал при продължаващо прогресивно демографско свиване, силно негативни икономически процеси, изоставане в развитието на технологиите и иновациите, изоставане в развитието на техническата инфраструктура и при неефективно провеждана регионална политика. Броят на населението при този сценарий ще спадне до 6 259 552 д.¹⁰ през 2025 г. и 5 578 750 д. през 2040 г. Дори прогнозата за София е леко негативна до 2040 г.

¹⁰ III вариант (относително забавяне) на Прогнозата за населението на НСИ, 2023 г.: При този вариант развитието на населението е прогнозирано при хипотези за неблагоприятни социално-икономически процеси в страната. Прогнозата е на ниво област.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 -

Характерно за този модел/сценарий на “краен моноцентризъм” ще е интензивното развитие на столицата и на малък брой урбанистични центрове от 2-ро ниво (6 бр.), както и 3 бр. от ниво 3+ - Видин, Велико Търново и Благоевград. Същевременно, това ще е свързано със западане на центрове от 3-то и 4-то ниво и формиране на разширена по обхват и силно уязвима национална периферия с критични процеси на обезлюдяване.

Основните характеристики на модела „краен моноцентризъм“ включват:

- Ясно изразен и доминиращ център;
- Значителна отдалеченост между центъра и периферията;
- Ограничена функционална диверсификация в периферните райони;
- Очаквано увеличаване на социалните неравенства между различните райони и населени места;
- Центърът притежава всички ключови услуги и инфраструктура.

Този модел наподобява по-старите градски структури, където развитието е концентрирано около едно основно ядро, докато периферните зони остават по-слабо развити или с по-ограничени функции. При съвременната урбанизация този модел може да бъде критикуван за недостатъчната гъвкавост и неефективност при разпределението на ресурсите. Това е модел на централизирана структура на селищната мрежа или „моноцентричен – модел с краен център“.

На национално ниво – силно изразено моноцентричното развитие на столицата София, се съчетава с относително по-слабо развитие на Варна, Бургас и Пловдив като балансори. Агломерационният ареал на София ще се разширява и обхваща все повече общини.

На регионално ниво – изявени регионални центрове ще са само Варна, Бургас и Пловдив. Техните агломерационни ареали не търпят териториално разширение. Русе и в още по-голяма степен Плевен, губят качествата на активни регионални центрове. Техните

агломерационни ареали ще се свиват в част от територията на собствената община. Липсват балансори на регионалните центрове във всички райони, с изключение на Стара Загора, който се проявява в двойствена роля на балансор спрямо ЮИР и ЮЦР при варианта 6 района. Агломерационният ареал на Стара Загора също се ограничава в част от общинската територия.

На областно ниво – градовете-центрове не притежават потенциал да бъдат ефективни балансори или да компенсират липсата на регионални центрове. Техните агломерационни ареали ще се свиват и разпаднат до обхвата на агломерационното ядро или дори до обхвата на града. Някои от областните градове ще са изостанали спрямо други градове от 3-то ниво, които не са областни центрове. Като центрове от 4-то ниво със значение за повече от една община се извяват ограничен брой градове. При ограничен брой малки градове с туристически функции ще се формират агломерационни образувания от туристически тип. Като резултат от моноцентричното развитие, наличната относителна стабилност и равновесие селищната мрежа загубва до голяма степен тази си характеристика. Достига се до развитие с малък брой силни центрове от 1-во и 2-ро ниво и голям брой слаби центрове от 3-то и 4-то ниво, от които 18 са с обезлюдяването е над 20% за периода 2011 – 2021 г.

В отделни отсечки на основните урбанизационни оси ще се проявяват фрагментарно агломерационни процеси– *в Софийското поле и по долината на Марица, както и по Черноморското крайбрежие – в зоните на Варна и Бургас*. В презграничните оси не се очаква да се наблюдава активизиране на агломерационни процеси.

За модела „краен моноцентризъм“ при управлението на селищната мрежа в България, фокуса ще е укрепване и развитие на централния град, като урбанистично ядро и център на агломерационен ареал и район, и който е доминиращият и основен двигател на икономическото и социалното развитие. Центърът, който е ясно изразен притежава всички ключови услуги и инфраструктура, значителна привлекателност за живеене, бизнес и културни събития.

За преодоляване на сценария на „краен моноцентризъм“ на пространствено развитие в България, е необходимо да се разгледат следните основни проблеми:

- Прекомерно неравномерно разпределение на населението и силна концентрация на икономическите дейности и социалната сфера;
- Недостатъчно балансиращи регионални центрове, които да компенсират това развитие на центъра София;
- Деградация и свиване на агломерационните ареали на регионални центрове и по-малките градове;
- Остро обезлюдяване и застаряване на периферните райони;
- Липса на ефективна регионална инфраструктура и услуги;
- Недостатъчни регионални политики за развитие и инвестиции извън основния доминиращ център.

Този модел носи риск за силен регионален дисбаланс с преки предизвикателства към равномерното пространствено развитие. По принцип, при такъв модел се очакват:

Социални последици Концентрирането на доходите и услугите около София води до усилване на регионалните различия в качеството на живот, образование, здравеопазване и достъп до качествено жилище. Местното население постепенно се изселва от периферните територии и обезлюдяването продължава, настъпва ерозия на социалните мрежи и намалява човешкия капитал, което задълбочава цикъла на миграция и неквалифициран труд. Градският натиск върху столицата се увеличава, което води до претоварване на транспорта, усложняване на жилищния пазар, нарушаване на ландшафта и екологичния отпечатък.

Икономическа динамика и трудов пазар Монополизирането на ресурсите в една урбанистична ос ограничава диверсификацията на икономиката и иновационния капацитет на страната. Привличането на инвестиции и широкодостъпните пазари за малки и средни

предприятия в баланса на регионите се затруднява. Проблематични са липсата на силни регионални индустриални клъстери и недостатъчната свързаност между академичните институции, предприятия и потребности на местните пазари.

Укрепване на инфраструктура и околна среда Агломерационният натиск върху София изисква устойчива транспортна и енергийна мрежа, регионални центрове, които да получат достатъчно инвестиции за модернизация на инфраструктурата, както и развитие на алтернативни и взаимно свързани транспортни коридори. Уязвимостта на периферията към климатични и енергийни кризи се увеличава, ако не се създадат устойчиви системи за мобилност, водоснабдяване, енергийна ефективност и мониторинг на риска.

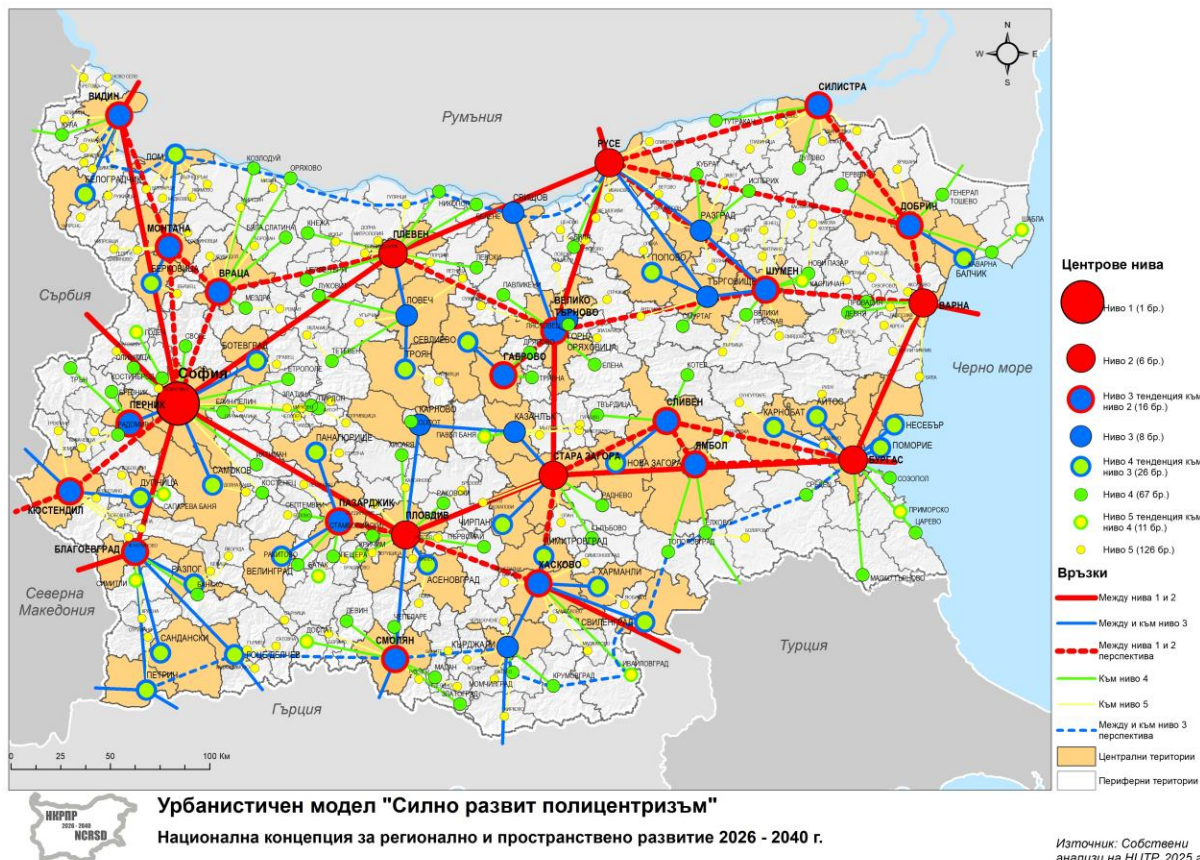
Влияние върху териториалното планиране и управлението Липсата на балансори води до фрагментация на политиките и слаб капацитет за координация между централни, регионални и местни власти. Необходим е механизъм за интегрирано териториално планиране, който да насочва инвестициите в инфраструктура, образование, здравеопазване и социални услуги така, че да се подсигури равномерен достъп и стимули за развитие в региони извън столицата.

Този модел ще изисква Окомплектоване с необходимото образование и повишаване на капацитета на управленските кадри за прилагане на комплексни и интегрирани политики и управление.

Модел „Краен полицентризъм“

Моделът „краен полицентризъм“ или „силно развит полицентризъм“ е противоположност на модела „краен моноцентризъм“. Краен полицентризъм би се реализирал при развитие в условията на забавени темпове на демографското свиване, стабилизиране на икономическите процеси, преодоляване на изоставането в развитието на технологиите и иновациите, както и с бързо развитие на техническата инфраструктура. Провеждането на активна и ефективна регионална политика е задължително условие.

Фигура 4. Урбанистичен модел „Силно развит полицентризъм“

Източник: собствени анализи на НЦТР

На национално ниво, развитието на столицата като европейски метрополен град е съчетано с добро развитие на центровете с национално значение в районите от 2-ро ниво – Варна, Бургас, Пловдив, Русе, Плевен, Стара Загора, както и доближаващи се до тях като значение областни градове-центрове (въпреки техния демографски спад) – Благоевград, Велико Търново, Видин, Хасково, Шумен, Добрич, Габрово, Враца, Сливен, Ямбол, Пазарджик, Перник. Всички те ще се изявяват като градове-центрове с национално значение от 2-ро йерархично ниво.

На регионално ниво – в районите от 2-ро ниво ще се изявяват като балансъори на регионалните центрове областните градове и по този начин ще се формират общности от

по два и три основни и допълващи регионални центрове. Такива са Плевен – Видин и Враца, Русе – Велико Търново и Габрово, Варна – Шумен и Добрич, Бургас – Стара Загора и Сливен, Пловдив – Хасково и Пазарджик, София – Благоевград и Перник.

На областно ниво се изявяват и други градове като допълващи областния център. Такива са от 3-то ниво центрове Горна Оряховица, Свищов, Казанлък, от 4+ ниво Асеновград, Димитровград, Дупница, Петрич, Сандански, Гоце Делчев, Троян, Севлиево, Несебър, Поморие, Карнобат, Айтос, Свиленград, Харманли, Чирпан, Банско, Самоков, Ботевград, Лом, Попово, Балчик. Формира се обширна мрежа от равномерно разположени малки градове-центрове от 4-то ниво (4+) в периферните селски райони. Стимулирането на градовете-центрове по основните урбанизационни оси, съвпадащи с европейските транспортни коридори, повишава възможностите им за партниране с други европейски градове-центрове и за интегриране в европейското пространство.

В агломерационните ареали, които са били в състояние на свиване и разпадане, ще започват да се възстановяват и интензифицират функционалните връзки между населените места и центровете. Разширяват се агломерационните ареали на София и на градовете от 2-ро йерархично ниво. При градовете от 3-то йерархично ниво също се ще се наблюдават симптоми за формиране на агломерационни образувания.

Градовете-центрове от 4-то ниво (със значение за повече от една община), ще укрепват и играят сериозна роля за обслужването на периферните райони, като изявяват възможности за развитие на основата на ендегенните си специфични ресурси, традиции и култура, при приемлива отдалеченост от услугите на големите и средните градове. При значителен брой малки градове с туристически функции могат да се формират агломерационни образувания от туристически тип.

С развитието на голям брой градове-центрове се засилва и разширява обхватът на централните територии и се намалява вътрешната и отчасти външната периферия в националната територия. Според АНКПР 2019 г. централните територии ще се разширяват

и ще увеличават обхвата си до 32.6% от националната територия и до 69.4% от населението. Периферните територии намаляват по обхват до 66.4% от територията и 30.6% от населението в страната.

При настоящето изследване и прогнозиране с НКРПР 2026 – 2040 г. централните територии ще заемат 33.2% от територията на страната. Градовете- центрове от 1-во до 4+ -то ниво, формиращи централните райони са 57 бр., с население към 2024 г. 3 898 182 д. или 60.56% от общото население на страната. Общият брой население за страната при този оптимистичен сценарий ще намалее до 6 272 002 д. през 2025 г. и 5 762 494 д. през 2040 г.¹¹

Активно ще се развиват агломерационни процеси в направленията на основните урбанизационни оси и отчасти по направления на второстепенните оси. В презграничните оси ще се наблюдава активизиране на агломерационни процеси, най-вече при градовете от двете страни на Дунав.

Възможни проблеми в пространственото развитие могат да възникнат при модела „краен полицентризм“, който се характеризира с множество центрове на влияние и развитие. Тези центрове могат да функционират често без координация помежду си. Това може да доведе и до сериозни проблеми в пространственото развитие. Ето някои от ключовите проблеми на този модел:

- При това пространствено развитие се увеличават централните територии, водещо до увеличение и на урбанизираните територии и свиване на периферните;
- Централизиране в големите градове, довеждащо до силен урбанизационен натиск, непрекъснато увеличение на урбанизираната територия, пренаселеност, натиск върху инфраструктурата и услугите, както и до деградация на периферните територии;

¹¹ Прогноза на НСИ 2023 г- вариант II – Относително ускоряване“

- Центровете от първо и второ ниво да привличат по-голямата част от ресурси, население и икономически активности, което води до изостаналост на периферните територии и малките градове;
- Много малки градове и селски райони да продължат да изпитват демографски спад, което отслабва техния потенциал за развитие и усложнява предоставянето на услуги и възможно разполагане и диверсификация на производствени дейности;
- Зараждащи проблеми в пространственото развитие при разширяване на централните територии (завземане на нови терени за градско развитие);
- Възможен дисбаланс в регионалното развитие – някои региони да се развиват по-бързо от други, но не в желаната посока;
- При големия брой центрове второ, трето и четвърто ниво може да се очаква по-затруднена координация между тях и влияние, което води до неефективност и дублиране;
- Характерно за този сценарий е интензивното развитие на столицата, която се превръща в полюс на растежа¹², съпроводено с развитието на голям брой урбанистични центрове от 2-ро, 3-то и 4+-то ниво, водещо до увеличаване обхвата на централните територии и намаляване на обхвата на периферията. Този модел следва да еволюира, като стабилизира центровете от 4-то и отчасти 5-то ниво.

На национално ниво, 40 центъра (от 2-ро до 4+-то ниво) ще са тези, които ще изграждат носещата структура – скелетът на селищната мрежа, достатъчно разширена, за да обхване и покрие необходимия социален сервиз, здравеопазване, образование и култура на центровете от 4-то и 5-то ниво и останалите населени места. Постепенно увеличаване броя

¹² Полюс на растеж е център, който има капацитета да предизвика растеж в друг един център, като се опира на еволюцията на икономиката, в която има балансиран растеж и в чийто потенциал е включена инвестиция.

на урбанистичните центрове от 2-ро, 3-то и 4+ ниво, като ще се очаква и стабилизиране на централните от 4-то и 5-то ниво. Този модел ще изисква значителни инвестиции за разширяване на материалната база в социалната сфера, както и за рехабилитация и стабилизиране на техническата инфраструктура. Ключовите инфраструктурни системи следва да се засилят с цел подобряване на свързаността, устойчивостта и ефективността на услугите.

Таблица 5: Модел „Краен полицентризм“ – шест региона

Йерархично ниво	Общ брой центрове	Региони					
		СЗР	СЦР	СИР	ЮИР	ЮЦР	СЗР
1	1	0	0	0	0	0	1
2	6	1	1	1	2	1	0
3+	16	3	3	2	2	3	3
3	8	1	3	1	1	2	0
4+	28	4	3	2	6	6	7
4	67	12	10	8	9	15	13
5+	11	0	0	2	2	4	3
5	124	30	16	18	10	25	25
Общ брой центрове	261	51	36	34	32	56	52
Общ брой общини	265	51	36	35	33	58	52

Източник: собствени анализи на НЦТР

По региони, носеща структура формираща централните региони от 1-во до 4+ ниво центрове на селищната мрежа обхваща 59 бр., както следва: СЗР – 9 бр., СЦР – 10 бр., СИР – 6 бр., ЮИР – 11 бр., ЮЦР – 12 бр., СЗР – 11 бр. Може да се обобщи, че носещата конструкция от центрове е почти равномерно разпределена в територията на районите в северна и южна България, като по – голям брой са в южна.

Таблица 6: Модел „Краен полицентризм“ – четири региона

Йерархично ниво	Общ брой центрове	Региони			
		Северен	Източен	Южен	Столичен
1	1	0	0	0	1
2	6	2	2	2	0
3+	16	6	4	6	0
3	8	5	0	3	0
4+	28	8	6	14	0
4	67	23	17	30	0
5+	11	0	3	8	0
5	124	48	24	55	0
Общ брой центрове	261	92	50	118	1
Общ брой общини	265	92	50	120	1

Източник: собствени анализи на НЦТР

При делението на страната на четири района равносметката е следната: Северен – 21 бр., Източен – 12 бр., Южен – 25 бр., но разстлани на съответната си територия спрямо площта ѝ са равномерно разположени. София ще действа като метрополен град – полюс на растежа.

Центровете от 1-во до 4+-то ниво включително (централните територии) са общо 59 бр. Останалите центрове от 4-то до 5-то ниво включително 202 бр. остават във вътрешната и външна периферия.

Необходимо е да се формулират ясни, дългосрочни политики за интегрирано пространствено развитие, които да осигуряват равномерно и устойчиво развитие на всички райони.

Целта трябва да бъде създаване на балансирана териториална структура, която да стимулира равномерното разпределение на икономическите ресурси, услуги и инженерно-техническа инфраструктура.

При този модел се акцентира върху интегрирани и междусекторни подходи, които да съчетават икономическо, социално и екологично развитие:

- Разработване на регионални стратегии за пространствено развитие с ясно дефинирани приоритети и мерки съгласно спецификата на централните и периферни територии;
- Насърчаване към инвестиции за инфраструктурни проекти, които подпомагат устойчиво и балансирано развитие;
- Стимулиране на местни инициативи и партньорства за устойчиво стабилизиращо развитие;
- Осигуряване на координирано финансиране и техническа подкрепа за реализиране на стратегическите цели при това развитие, за да не се компрометира необходимото единство в пространственото и регионалното развитие;
- Мониторинг и оценка на напредъка, с възможност за корекции в икономическото, социално и инфраструктурно развитие при необходимост;
- Насърчаване участието на гражданите и заинтересованите страни в процеса на планиране;
- Осигуряване на устойчиво развитие чрез прилагане на практики за опазване на ландшафта, екологична защита и социална справедливост;
- Образование и повишаване на капацитета на управленските кадри за прилагане на комплексни и интегрирани политики и управление.

Преодоляването на модела „краен полицентризъм“ изисква системен подход, който да насърчава координация, интеграция и баланс в пространственото развитие, за да се постигне устойчив и справедлив растеж за всички райони. При модела „краен

полицентризъм“ фокуса е в концентриране на управлението, ресурсите и услугите в определените ключови центрове, като се разширява децентрализацията.

Модел „Умерен полицентризъм“

Моделът „умерен полицентризъм“ е избраният сценарий за урбанистично развитие при действието на НКРПР 2026–2040 г. Условията за реализиране на този модел ще се осъществяват с формулировките още от НКРПР 2012 – 2025 г., валидни и сега, включително и с някои нови:

- умерено намаляване на темповете на демографско свиване;
- активна и успешна регионална политика;
- стабилна и растяща икономика;
- умерено развитие на новите технологии и иновациите;
- разширяване и усъвършенстване на техническата инфраструктура;
- Укрепване на социалната инфраструктура и опазване на природата, ландшафта, и намаляване на екологичния отпечатък¹³.

Това е междинен модел, намиращ се между силно моноцентрично и силно полицентрично развитие, и може да се характеризира и като умерен моноцентризъм, балансиран с центрове-балансори в районите от 2-ро ниво.

На национално ниво, развитието на столицата е като метрополен град. Прогнозният размер на населението за сценария е 6 263 384 д. през 2025 г., 6 007 657 д. през 2030 г. и 5 637 361 д. през 2040 г. Демографският спад продължава, концентрирането на населението е

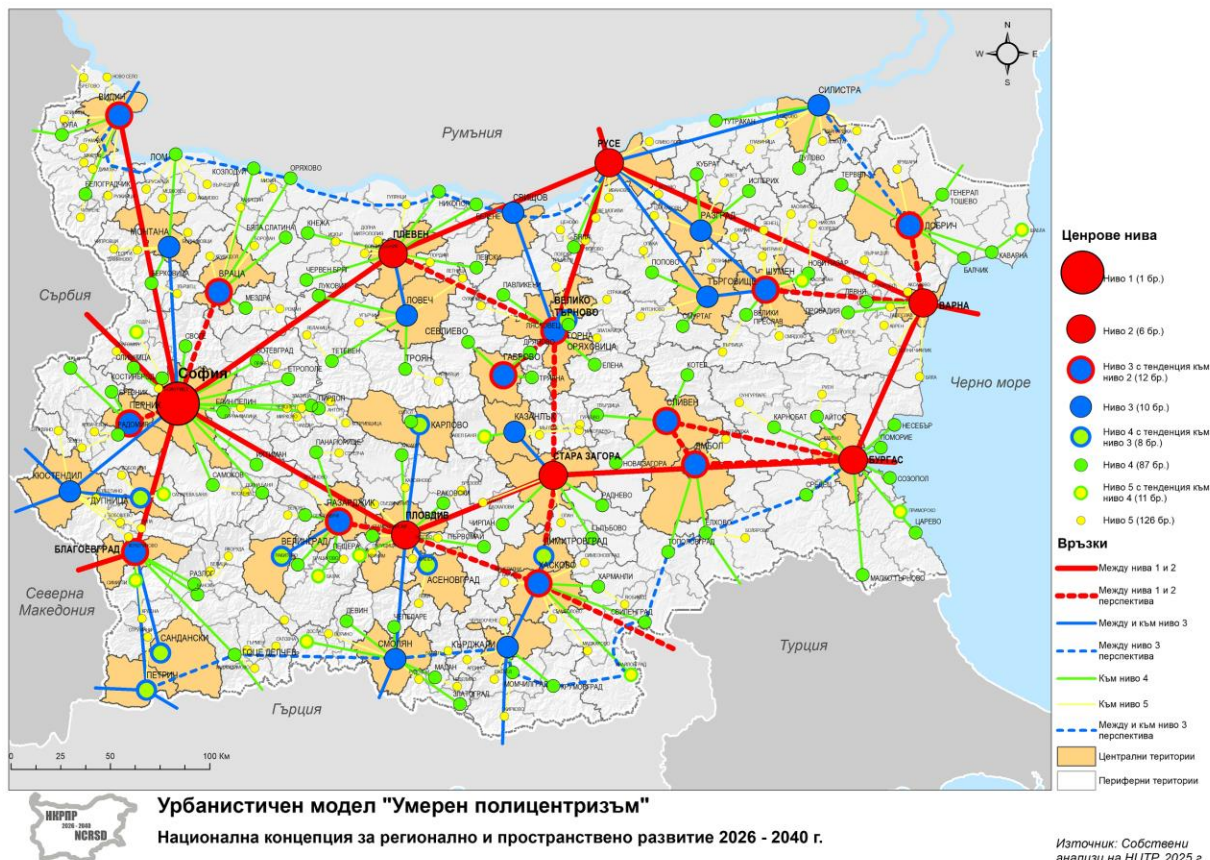
¹³ Екологичният отпечатък е мярка за човешкото потребление на природни ресурси, като изчислява площта на земята и водата, необходима за поддържането на определен начин на живот, включително за задоволяване на нуждите и абсорбиране на отпадъците. Това е индикатор за устойчивост, който показва колко Земята е необходима, за да поддържа текущото потребление.

съсредоточено в сравнително малък брой урбанистични центрове (София, Варна, Пловдив, Бургас).

Моделът се допълва от ефективното развитие на ограничен брой центрове от 2-ро йерархично ниво с национално значение: Варна, Пловдив, Бургас, Русе, Стара Загора и Плевен. Група от 12 средни градове – областни центрове¹⁴ притежава известен потенциал за издигане към 2-ро йерархично ниво, но предвид стратегическото си положение в националната територия, само на Видин, Велико Търново и Благоевград е предоставено място в това йерархично ниво. Анализът на развитието им показва, че с ограничени изключения по отделни показатели за Велико Търново и Благоевград, не се наблюдава в достатъчна степен реализиране на очаквания потенциал, обосноваващ устойчивото им утвърждаване на това йерархично ниво. При хипотезата, че във времеви хоризонт на НКРПР 2026-2040 г. ще бъдат завършени Западната и Централната меридиални оси, тези 3 града ще поемат отредената им роля на пълноценни балансиращи регионални центрове.

¹⁴ Видин, Враца, Габрово, Велико Търново, Шумен, Добрич, Сливен, Ямбол, Хасково, Пазарджик, Благоевград и Перник

Фигура 5. Урбанистичен модел „Умерен полицентризъм“

Източник: собствени изследвания на НЦТР

В 3-то ниво попадат 20 областни центрове – средни градове с *регионално значение* за територията на областите и 10 други изявени градове с ключови позиции в селищната мрежа. Областните центрове са Видин (3+), Монтана, Враца, Ловеч, Габрово, В. Търново (3+), Търговище, Разград, Шумен, Силистра, Добрич, Сливен, Ямбол, Хасково, Кърджали, Смолян, Пазарджик, Перник, Кюстендил и Благоевград (3+). Никой от 8-те областни градовете-центрове (Видин, Габрово, В. Търново, Шумен, Добрич, Хасково, Пазарджик и Благоевград) не демонстрира в достатъчна степен очакваната демографска и икономическа стабилност, но при стимулирано подпомогнато бъдещо развитие имат потенциалната

възможност за изкачване до 2-ро ниво. Същевременно, принадлежността на Видин и Благоевград към западната меридиална ос, както и на Велико Търново – към централната меридиална ос, налага съхраняване на позицията им в групата на 10-те основни центъра в структурата на пространствен модел „умерен полицентризъм“. От 10-те града, които не са областни центрове, но ще се причислят към централните от 3-то ниво, Казанлък и Свищов (се нуждаят от специална икономическа подкрепа и преодоляване на демографската криза), а останалите 8 (Горна Оряховица (4+), Димитровград (4+), Асеновград (4+), Карлово (4+), Дупница (4+), Сандански (4+), Петрич (4+) и Велинград (4+)) демонстрират потенциал за изкачване.

От 4-то ниво са 87 малки (10-30 хил. д.) и много малки (под 10 хил. д.) градове с микрорегионално значение за територията на групи общини. Разположени са почти равномерно – както в националната територия, така и в районите от 3-ро ниво. Над 18% от тях (17 бр.) са под считаната критична граница от 5 000 човека, но те обслужват не само собствената си територия, а и тази на съседни общини. Това прави тяхната роля и позиция стратегически за жизнеността на перифериите в пространствения модел на селищната мрежа. При трайно намаляване на населението те трябва да бъдат подкрепени с публични ресурси, за да са пълноценни опорни центрове от това ниво. Запазването на всичките 89 центъра означава и запазване на пространствената цялост¹⁵ на мрежата от публични услуги в националната територия.

Общинските центрове от 5-то ниво формират периферията на селищната мрежа (153 много малки градове и села). Те обслужват територията на собствените си общини. Тяхната демографска маса също намалява прогресивно – средно с над 10%. Изключение правят Божурище, Горна Малина (в близката зона на влияние на София), Летница, Черноочене,

¹⁵ Под „пространствена цялост“ се разбира покритие на цялата национална територия с равностойно достъпни публични услуги. Наличието на „бели полета“ (зони без такъв достъп) означава, че съответната система няма „пространствена цялост“.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 -

Гърмен и Руен. От центровете 5-то ниво, 23 града и 16 села са с над 20% отрицателен прираст, а градовете Грамада и Антоново, заедно със селата Борино, Бойница и Г. Дамяново са с над 30% спад на населението за периода 2011 – 2021 г. Намалването на броя на населението води до силно ограничаване на функции, дейности и инфраструктурно осигуряване. За преодоляването на този проблем са необходими мерки съобразно спецификата на отделните общини. Подобен тип населени места са уязвими и от глобалните предизвикателства на климатичните и енергийните промени. Възможностите да устоят на тези заплахи се запазват благодарение на засилените им връзки с централните територии и на наличието на достатъчно малки градове-центрове от 4-то ниво сред тях.

Обобщено, центровете от 4-то ниво ще трябва да се стабилизират и изведат от заплахата да изпаднат в последното, 5-то ниво, и създадат „бели полета“ за обслужването на крайните периферии от слаби селски общини. Центровете от 5-то ниво, чийто демографски спад е над 20%, също изискват специфичен за всеки един от тях подход и защитна политика, за да обслужват пълноценно населението от вътрешната и външна периферия.

Въпреки уязвимостта на периферните територии пред глобалните предизвикателства (климатични, енергийни, демографски), те запазват възможности за резистентност чрез по-засилени връзки с централните територии и наличието на компактни 4-то ниво градове-центрове сред тях. В агломерационните ареали на големите и някои средни градове се възстановяват и засилват функционалните връзки между населените места - там общинските групи действат съвместно по пространствено планиране и управление на урбанизационните процеси.

В заключение по темата, моделът “умерен полицентризъм” е избраният модел на урбанистично развитие за периода до 2040 г. **Въпреки че са налице признаци за засилване на моноцентричните тенденции, стратегическите цели и приоритети на НКРПР последователно запазват ориентацията към умерен полицентризъм, като приемствеността с предходните документи не следва да се разглежда като слабост, а**

като потвърждение на дългосрочната необходимост от балансирано териториално развитие. В този контекст ключово значение ще има прилагането на по-ефективни и целенасочени мерки чрез документите на регионално и общинско ниво и интегрирания териториален подход. Условието за реализиране при предходното лансиране на този модел през 2019 г., са актуални и за новия времеви хоризонт 2026-2040 г.:

- Умерено намалени темпове на демографското свиване;
- Активна и успешна регионална политика;
- Устойчива и растяща икономика;
- Умерено развитие на новите технологии и иновациите;
- Разширяване и усъвършенстване на техническата инфраструктура.

В отделни отсечки на основните *урбанизационни оси* и отчасти във второстепенните оси се развиват агломерационни процеси. Частично активизиране на агломерационни процеси се наблюдава в презграничните оси, например при Видин-Калафат, Русе-Гюргево, и Силистра-Кълъраш. Възстановяване и интензифициране на функционалните връзки между населените места ще се наблюдава в *агломерационните ареали* на големите градове и на някои от средните градове. В тези ареали групата общини в равностойно сътрудничество трябва да предприеме съвместни действия по пространствено планиране и управление на урбанизационните процеси. В урбанистичните центрове на останалите големи градове (Русе, Стара Загора и Плевен) и някои от средните градове, процесите протичат без да се увеличава населението и урбанистичните ареали остават в рамките на съответната община. Те се характеризират с леко разширяване на ядрото-ареал и приобщаване на съседни малки населени места. В другите средни градове-центрове урбанизационните процеси почти ще затихнат, населението в тях ще намалява, а урбанистичният ареал ще се свие до обхвата на ядрото и ще заема част от територията на общината. При трети средни градове-центрове агломерационният процес напълно ще затихне. При малки градове с туристическа

насоченост ще се наблюдава засилване на агломерационния процес и ще се формират агломерационни образувания от туристически тип.

Настоящият сценарий се характеризира с интензивното развитие на столицата, успоредно съпроводено с развитието на не голям брой центрове от 2-ро и 3-то ниво, а също така и със стабилизирането на достатъчно голям брой центрове от 4-то ниво. При такова развитие се очаква сравнително несъществено увеличаване на централните територии и съответното намаляване на периферията. Като резултат ще има приближаване на градски услуги до селските райони.

След перспективния срок 2040 г., моделът би могъл да еволюира към модела “развит полицентризъм” с постепенно увеличаване броя на урбанистичните центрове от 2-ро и 3-то ниво и стабилизиране на центровете от 4-то и 5-то ниво.

Териториално-урбанистичното развитие в районите и националната територия може да се основе и насочва към предложения модел.

Таблица 7: Модел „Умерен полицентризъм“ – шест региона

Йерархично ниво	Общ брой центрове	Региони					
		СЗР	СЦР	СИР	ЮИР	ЮЦР	ЮЗР
1	1	0	0	0	0	0	1
2	6	1	1	1	2	1	0
3+	12	2	2	2	2	2	2
3	10	2	3	1	1	2	1
4+	8	0	1	0	0	4	3
4	87	16	11	10	15	18	17
5+	11	0	0	2	2	4	3
5	126	30	18	18	10	25	25
Общ брой центрове	261	51	36	34	32	56	52
Общ брой общини	265	51	36	35	33	58	52

Източник: НЦТР

Таблица 8: Модел „Умерен полицентризъм“ – четири региона

Йерархично ниво	Общ брой центрове	Региони			
		Северен	Източен	Южен	Столичен
1	1	0	0	0	1
2	6	2	2	2	0
3+	12	4	4	4	0
3	10	6	0	4	0
4+	8	1	0	7	0
4	87	29	20	38	0
5+	11	0	3	8	0
5	126	50	21	55	0
Общ брой центрове	261	92	50	118	1
Общ брой общини	265	92	50	120	1

Източник: НЦТР

Взаимовръзките на различните нива центрoвете в националната селищна мрежа не могат да се затворят в административни граници.

София – метрополен град, доминира и оказва влияние, както в новия район Северен, така и в новия район Южен. Милионният град от София от 1-во йерархично ниво, ще доминира над средните градове Благоевград, Перник, Кюстендил, Враца, Монтана и Видин от 3-то ниво. Средните градове Видин и Благоевград не са пълноценни балансyри, за което ще се изисква специално стимулиране, необходимо за доизграждане на техния потенциал отговарящ за 2-ро йерархично ниво. Тогава ще могат да организират по-успешно територията на най-отдалечените северна и южна части на Западна България. Градовете Петрич и Дупница имат необходимия потенциал и заявяват реални възможности да бъдат центрове от 3-то йерархично ниво и да играят ролята на балансyри на областните центрове. Градовете от 4-то ниво Сандански, Гоце Делчев, Самоков, Ботевград са с шансове за балансyри. В северозападните периферни гранични територии е важна подкрепата на градовете от 4-то ниво Лом, Оряхово, Бeлогpадчик и Берковица. В южната периферия от подобна подкрепа се нуждаят и заслужават градовете Петрич, Сандански, Гоце Делчев. Положението остава трудно преодолимо, в западните периферни територии, тъй като трите

града Радомир, Брезник и Трън нямат необходимия потенциал за подкрепа/баланс на Кюстендил и Перник.

В новия район Северен двата големи града от 2-ро ниво Русе и Плевен ще доминират, въпреки техния демографски спад. Техен равностоен партньор ще бъде Велико Търново, който показва възможности и тенденции да премине от 3-то към 2-ро ниво. Средните градове - областни центрове - Ловеч, Габрово, Търговище, Разград и Силистра, а също и градовете Свищов и Горна Оряховица, са разположени равномерно по територията и ще изпълняват роля на организиращи центрове от 3-то ниво. Градовете Троян, Севлиево и Попово от 4-то йерархично ниво ще играят ролята на балансори на областните центрове. Останалите градове от 4-то ниво нямат необходимите капацитет и възможности за балансори. За да могат да бъдат такива е необходима специална национална политика за малките градове в периферните селски райони. В северната придунавска част между Русе, Силистра и Разград и между Свищов, Плевен и Никопол, както и в южните старопланински и предпланински части между Търговище и Велико Търново, между Омуртаг и Елена и между Габрово, Троян, Тетевен и Луковит се очертават проблемни периферни територии.

В новия район Южен ще доминират и ще си партнират големите градове Пловдив и Стара Загора. Тези градове от 2-ро ниво ще се развиват като основни центрове на развитие и растеж. Възможности за партнираща роля на двата центъра ще поема средният град Хасково. Областните градове Пазарджик, Кърджали и Смолян, заедно с Казанлък, Асеновград, Карлово и Димитровград, като центрове от 3-то ниво, ще осъществяват организираща и стабилизираща роля в територията. Но за да изпълняват тази роля те ще трябва да се подкрепят. Южните родопски планински и гранични територии и отчасти, средногорските и тракийските територии се изиявяват като типични периферни територии. Панагюрище, Чирпан, Свиленград, Ивайловград, Златоград, Девин и Велинград са градове от 4-то йерархично ниво. Те заслужават и се нуждаят да бъдат стимулирани, като така ще могат да изпълняват своята организираща роля в тези периферни селски, планински и

гранични територии. Южните родопски периферни части остават проблемни, където градовете Доспат, Мадан и Крумовград от 4-то ниво не притежават потенциала да подкрепят Смолян и Кърджали.

В новия район Източен, като основни центрове на развитие и растеж и като балансори на столицата ще се развиват Варна и Бургас - двата големи града от 2-ро ниво. За Европейския съюз тези градове са източни „портали“ и ще се развиват като важни транспортни и търговски центрове в европейската мрежа от градове. Като центрове от 3-то ниво се проявяват областните градове Шумен, Добрич, от Северен район Търговище, от Южен район Сливен и Ямбол, които покриват сравнително равномерно територията в дълбокия хинтерланд на крайбрежието. Добро развитие показват градовете от 4-то ниво Балчик, Каварна, Несебър, Поморие, Царево разположени на самото крайбрежие, както и Карнобат и Айтос - в близкия хинтерланд. В северната периферия е необходимо стимулирането на Генерал Тошево, а в южната - на Елхово и Малко Търново, за да могат да изпълняват важна организираща роля на центрове от 4-то ниво в периферните селски и гранични райони.

С така организиран модел/сценарий „умерен полицентризм“ проблемът „център-периферия“ ще се проявява в по-слаба степен, защото градове-центрове от 2-ро ниво ще имат равностойни, разтоварващи и подпомагащи дубльори от същото ниво.

Промяната в районите за планиране е възможност за значително преодоляване на дефицитите в управлението на регионалното развитие и прилагане на насочени политики в подкрепа на модела на „умерен полицентризм“. Институционалните и фискални лимити/дефицити пред регионалната конкурентоспособност и растеж включват:

- фрагментация на стратегическото планиране и програмиране на местно ниво (в зависимост от каналите на финансиране);
- ограничен собствен ресурс на общините и несигурност по отношение на националните средства за инвестиции в регионите;

- все още формалната роля на регионалните съвети за развитие;
- липсата на достатъчно капацитет в малките общини и нуждата от навременна информация за икономическите процеси на местно ниво¹⁶.

Процесът към желания модел на „умерен полицентризъм“ все още е в стадий на зараждане и не се забелязват убедителни доказателства за движение в посока „балансиран полицентризъм“. В следващите години се очаква постепенно придвижване към по-балансиран модел. Лостовете за постигане на този модел ще бъдат реформиращата се регионална политика, навакстващото изграждане на ключова инфраструктура и целенасоченото инвестиране на ресурсите.

Основните насоки за преодоляване на проблемите в селищната мрежа в сценария „умерен полицентризъм“ могат да се резюмират както следва:

- *Демография* – стимули за относително демографско стабилизиране в определени периферни територии чрез финансова подкрепа, инвестиции в човешки капитал - стимули за раждаемост и улесняване на достъпа до образование и здравеопазване; развиване на програми за мобилност и интеграция между отделните райони, за да се избегне натрупване на население само в големи и средни градове.
- *Икономика* – насърчаване на инвестиции и създаване на работни места в по-слабо развитите райони чрез данъчни облекчения и подкрепа за малкия и среден бизнес; модернизация на индустрията и развитие на дигиталния сектор, диверсификация на икономическите дейности за намаляване на зависимостта от един сектор или регион.
- *Социална сфера* – развитие и поддържане на социалната инфраструктура в отдалечените територии – училища, здравни пунктове (центрове), културни

¹⁶ Икономически растеж и регионална конкурентоспособност (2025 г.), Годишна среща на местните власти 2025, 12-14 октомври 2025, к.к. Албена, ИПИ

институции; обучение и квалификация на местната работна сила за стимулиране местното развитие и задържане на населението.

- *Инфраструктура (пътища, ВиК, водоснабдяване, електроснабдяване)* – инвестиране в подобряване и разширяване на инфраструктурата в определени периферни територии, за осигуряване равен достъп до работно място и услуги; качеството на инфраструктурната и дигиталната свързаност, интегрирани планове за инфраструктурно развитие, свързващи по-слабо развитите райони с централните.
- *Мобилни оператори и телекомуникации* – подкрепа за разширяване на мобилната и интернет мрежа в отдалечените райони чрез държавни програми и субсидии; стимули за развитие на дигитални услуги и дистанционно обучение/работа, подпомагащо балансираното развитие.
- *Регионална динамика* – през следващите години ще зависи от капацитета и нивото на финансова автономия на местните власти, т.е. способността на регионалните центрове да се превърнат в двигатели на полицентрично развитие.

Необходимо е прилагане на балансиран регионален подход, който да насърчава развитие във всички части на страната, като Концепцията за пространствено развитие се осъществява на основата на „умерен полицентричен“ модел.